

KOLŪKINIO SEKTORIAUS GAMYBINIŲ SANTYKIŲ YPATYBĖS

C. LADUKAS

Socialistinio žemės ūkio sistemai būdingi du visuomeninio ūkio tipai — kolūkiai ir valstybiniai ūkiai, o taip pat su jais glaudžiai susijęs asmeninis pagalbinis kolūkiečių, darbininkų bei tarnautojų ūkis. Iš pirmo žvilgsnio, neįsiginčius į visuomeninių-ekonominių santykių turinį, daugeliu atvejų skirtumo tarp kolūkių ir valstybinių žemės ūkio įmonių nematyti. Jis išryškėja tik išsiaiškinus gamybinių santykių specifiką, kylančią iš skirtingo gamybos suvisuomeninimo lygio.

Kad parodžius kolūkinio sektoriaus gamybinių santykių ypatybes, reikia kolūkinio ir valstybinio sektoriaus gamintojų tarpusavio santykius sugretinti analogiškose jų pasireiškimo sferose. Kitaip tariant, kolūkiečio santykius su kolūkiu, atskirų kolūkių tarpusavio santykius, taip pat kolūkio ir valstybės santykius reikia palyginti su valstybinės įmonės darbininko santykiais, kurie pasireiškia, jam santykiaujant su kolektyvu, kolektyvų tarpusavio santykiuose ir kolektyvų santykiuose su valstybe.

Visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė, planingas ūkio tvarkymas, paskirstymas pagal darbą ir kiti požymiai kolūkinio sektoriaus neišskiria iš socialistinio ūkio sistemos ir neparodo jo specifikos. Tai patys bendriausi ir abiem ūkio formoms būdingi bruožai. Jie parodo ne tai, kas skiria kolūkį nuo valstybinės žemės ūkio įmonės, o tai, kas tarp jų yra bendro. Tokie kolūkio požymiai, kaip darbadienis, darbo apmokėjimas natūra ir kai kurie kiti bruožai yra laikini.

Ilgą laiką neįsivaizdavome kolūkio be darbadienio, bet jis pasirodė esąs laikinas ir neesminis jo požymis, lygiai kaip ateityje bus nebereikalingas ir natūrinis darbo apmokėjimas bei asmeninis pagalbinis kolūkiečio ūkis.

Jeigu visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė, planingas ūkio tvarkymas, paskirstymas pagal darbą ir kiti svarbiausi bruožai yra bendri abiem ūkio tipams, o darbadienis, darbo apmokėjimas natūra ir kiti yra laikini, pereinami bruožai, kyla klausimas, kur slypi kolūkinio sektoriaus gamybinių santykių ypatybės? Ar iš viso jos yra? Atsakyti į šiuos klausimus svarbu ne tik teoriniu, bet ir praktiniu požiūriu. Jeigu gamintojų tarpusavio santykiuose yra specifinių skirtumų, reikia žinoti juos gimdančias priežastis, taip pat kelius jiems pašalinti. Bet pirmiausia reikia išsiaiškinti, ką laikyti kolūkiniu sektorium ir kaip suprasti gamybos suvisuomeninimo procesą.

Apie kolūkinį sektorių ekonominėje literatūroje dažnai kalbama, bet neišku, ar terminas „kolūkinis sektorius“ apima visuomeninį ir pagalbinį kolūkiečių ūkį, ar tik visuomeninį. Statistiniuose leidiniuose duomenys paprastai pateikiami apie visas ūkio kategorijas bendrai; apie kolūkius, tarybinius ir kitus valstybinius ūkius; atskirai apie kolūkius ir tarybinius

ūkius; apie kitus valstybinius ūkius; apie gyventojų ūkius, kartais išskiriant asmeninį pagalbinių kolūkiečių ūkį. Kolūkinis sektorius statistiniuose leidiniuose nefigūruoja.

Kaip žinoma, socialiniu-ekonominiu požiūriu vienas ūkio tipas nuo kito skiriamas ne pagal kiekybinius požymius (pavyzdžiui, žemės ir kitų gamybos priemonių kiekį), o atsižvelgiant į gamybos priemonių nuosavybės formą. Socialistiniame žemės ūkyje dviejų visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės formų pagrindu susiformavo du visuomeninio ūkio tipai. Su jais glaudžiai susijęs asmeninis pagalbinis kolūkiečių, valstybinių žemės ūkių įmonių darbininkų bei tarnautojų ūkis.

Kolūkietis, būdamas visuomeninio ūkio gamybos priemonių ir pagaminto produkto šeimininkas, kol kas (ekonominių sąlygų verčiamas) dirba pagalbiniame ūkyje ir iš jo papildo iš kolūkio gaunamas pajamas. Kolūkiečių ekonominių santykių sfera neapsiriboja gamybine veikla visuomeniniame ūkyje. Greta santykių su kolektyvu kolūkietis sueina į ekonominius santykius su kolūkiu ir visuomene, kaip pagalbinių ūkių šeimininkas. Jis naudojami visuomenine žeme, gauna iš kolūkio dalį pašarų asmeniniams gyvuliams išlaikyti, naudoja visuomeninio ūkio traukiamąją jėgą ir kitas gamybos priemones, parduoda pagalbiniame ūkyje pagamintą produkciją ir kt. Šiomis sąlygomis asmeninio pagalbinių ūkių negalima atskirti nuo visuomeninio ir laikyti visai savarankišku ūkiniu vienetu, o jame dirbančio kolūkiečio gamybinės veiklos negalima atriboti nuo ekonominių santykių visuomeniniame ūkyje. Kolūkietis yra ekonominių santykių subjektas tiek visuomeniniame, tiek asmeniniame pagalbiniame ūkyje. Kadangi grupinė gamybos priemonių nuosavybė kolūkiečių gamybiniams santykiams suteikia visuomeninį pobūdį (su tam tikra specifika), tai tam tikrą poveikį ji turi ir kolūkiečio, kaip pagalbinių ūkių šeimininko, ekonominiams santykiams. Kaip buvo pažymėta, pagalbinis kolūkiečių sklypas yra visuomeninio ūkio žemėje, kurios įdirbimui naudojama kolūkio traukiamoji jėga ir kitos gamybos priemonės, o kolūkis turi galimybę reguliuoti šio ūkio dydį, priklausomai nuo kolūkiečio dalyvavimo visuomeninėje gamyboje. Todėl asmeninį pagalbinių kolūkiečių ūkį reikia laikyti ne savarankišku ūkiniu vienetu, ne atskiru ūkio tipu, bet sudėtine kolūkinio sektoriaus dalimi. Visuomeninių-ekonominių santykių požiūriu kolūkinį sektorių sudaro kolūkių visuomeninis ir kolūkiečių asmeninis pagalbinis ūkis.

Kolūkinis sektorius, kaip neatskiriama socialistinio ūkio dalis, glaudžiai susijęs su valstybiniu sektorium. Socialistinė valstybinė gamybos priemonių nuosavybė, kaip pastebi žinomas tarybinis ekonomistas A. Kronrodas, gamybinių santykių pobūdį nulemia tiesiogiai tik valstybinio sektoriaus viduje [12, p. 326]. Į kolūkinį sektorių jį veikia netiesiogiai, per ekonominius valstybės ir kolūkių ryšius. Valstybė aprūpina kolūkius pagrindinėmis gamybos priemonėmis, pramoninėmis prekėmis, teikia kreditus, superka žemės ūkio produktus ir kita. Ekonominis ir politinis valstybės poveikis kolūkiniam sektoriui yra toks didelis, kad lemia ne tik svarbiausius išplėstinės reprodukcijos proceso momentus ir tempus, bet ir pačios kooperacijos pobūdį. Tik dėka to, kad pagrindinės gamybos priemonės ir politinė valdžia perėjo į darbo žmonių rankas, kooperaciją iš buržuazinės poveikio smulkiam ūkiui priemonės virto socialistinio ūkio forma. „O civilizotų kooperatininkų santvarka,— pažymi V. Leninas,— esant visuomeninei gamybos priemonių nuosavybei, esant klasiinei proletariato pergalei prieš buržuaziją,— tai yra socializmo santvarka“ [1, p. 427].

Tačiau nepaisant to, kad abu socialistinio ūkio sektoriai tarpusavyje glaudžiai susiję, o valstybė kolūkiams daro didelį ekonominį ir politinį po-

veikį, kolūkinis sektorius turi savo specifiką, kuri kyla iš kolūkinės gamybos suvisuomeninimo lygio.

Gamybos suvisuomeninimas yra sudėtingas visuomeninės gamybos vystymosi procesas, apimantis gamybinių jėgų ir gamybinių santykių kitimo sritį, rodantis dviejų gamybos proceso pusių sąveiką, jų tarpusavio priklausomybę. Gamybos suvisuomeninimo procese išskiriame techninę-ekonominę pusę (pakitimai gamybos priemonėse, gamybos technologijoje, darbo organizacijoje ir kt.) ir ją vadiname gamybos visuomenėjimu. Socialinės-ekonominės gamybos proceso pusės kitimą, veikiant besivystančioms gamybinėms jėgoms, vadiname gamybinių santykių vystymusi. Socialinių-ekonominių procesų tarpe svarbiausią vietą užima santykių dėl gamybos priemonių paskirstymo kitimas, gamybos priemonių nuosavybės vystymasis, kurį vadiname gamybos priemonių suvisuomeninimu. Visuomenėjant gamybai, kintant techninei-ekonominei gamybos proceso pusei, kyla gamybos priemonių suvisuomeninimo lygis, vystosi gamybiniai santykiai. Tai nenutrūkstamas procesas, būdingas kiekvienai socialinei-ekonominei formacijai, tame tarpe ir socialistiniam gamybos būdai; kolūkiniam ir valstybiniam socialistinio ūkio sektoriui. Tiesa, kurį laiką buvo manoma, kad gamybos suvisuomeninimo lygis kinta tik kolūkiniame sektoriuje, kad dviejų socialistinės nuosavybės formų suartėjimo kelyje keičiasi tik kolūkinė nuosavybės forma. Pavyzdžiui, V. Kolganovas teigia, kad nėra prasmės kalbėti apie socialistinės valstybinės nuosavybės suvisuomeninimo augimą, nes čia suvisuomeninimo principas pilnai įgyvendintas [11, p. 65]. Su tokia pažiūra sutikti negalima, pirmiausia todėl, kad ekonominėje literatūroje paprastai kalbama apie gamybos priemonių nuosavybės vystymąsi, bet ne apie jos suvisuomeninimą.

Antra vertus, nesunku pastebėti, kad V. Kolganovas čia kalba tik apie vieną gamybos proceso pusę, apie gamybos priemonių suvisuomeninimą, t. y. apie nuosavybės formos pakeitimą. Bet, kaip žinoma, tiek kolūkiniame, tiek valstybiniame sektoriuje vystosi gamybinės jėgos, gilėja darbo pasidalijimas, toliau specializuojama ir kooperuojama gamyba. Paties V. Kolganovo žodžiais, visa tai rodo, kad socialistiniame liaudies ūkyje ryškėja visuomeninis gamybos proceso pobūdis [11, p. 65]. Pastebėdamas, kad patys savaime šie procesai greičiau priklauso visuomenės gamybinių jėgų vystymosi sričiai ir neparodo pakitimų nuosavybės santykių srityje, V. Kolganovas jų nesieja su gamybiniais santykiais. Tokios pažiūros jis laikosi ne todėl, kad nepastebėtų vienos svarbiausių visuomeninės gamybos vystymosi grandžių, per kurią besivystančios gamybinės jėgos veikia nuosavybės formą ir visą gamybinių santykių sistemą, bet todėl, kad suvisuomeninimu jis laiko tik gamybos priemonių nuosavybės formos kitimą. Tuo V. Kolganovas susiaurina gamybos suvisuomeninimo sąvoką, kuri, mūsų nuomone, apima ne tik gamybinių santykių, tame tarpe ir nuosavybės formos, kitimą, bet ir gamybinių jėgų vystymosi sritį, rodo techninės ir visuomeninės jos pusės sąveiką, dialektinę priklausomybę.

Ekonominio kolūkių suklestėjimo pagrindas yra gamybinių jėgų vystymas, kuo geresnis gamybinių fondų panaudojimas, ūkininkavimo metodų gerinimas, darbo našumo kėlimas ir materialinio darbuotojų skatinimo formų tobulinimas. Ekonominis kolūkių suklestėjimas,— sakoma TSKP Programoje,— įgalins tobulinti kolūkio vidaus santykius: kelti gamybos suvisuomeninimo laipsnį; priartinti darbo narmavimą, organizavimą ir apmokėjimą prie lygio ir formų, susidariusių valstybinėse įmonėse; pereiti prie garantuoto mėnesinio darbo apmokėjimo; plačiau vystyti visuomenines paslaugas [2, p. 67].

Primityvias gamybos priemones keičiant sudėtinga žemės ūkio technika, kylant darbuotojų kvalifikacijai, tobulėja darbo organizacija, darbo

apmokėjimo formos, plečiasi ūkinių ryšių sfera kolūkinio sektoriaus viduje, tobulėja gamybinio bendradarbiavimo formos tarp kolūkių, kolūkių ir valstybės. Ekonominių, ūkinių, arba gamybinių ryšių, taip pat ekonominio, arba gamybinio, bendradarbiavimo formų kitimas (veikiant tobulėjančioms gamybos priemonėms) laikomas techninės gamybos proceso pusės kitimu.

Kolūkinės santvarkos metais pasikeitė kolūkių aprūpinimo gamybos priemonėmis tvarka, atsirado naujos gamybinio kolūkių bendradarbiavimo formos: tarpkolūkinės statybos ir statybinių medžiagų gamybos organizacijos, paukščių fermos ir kt. Kartu su gamybinio bendradarbiavimo formomis, kaip visuomeninė šių procesų pusė, kinta ir tobulėja gamintojų tarpusavio santykiai. Pavyzdžiui, per ekonominę valstybės ir kolūkių bendradarbiavimą (teikiant kreditą, superkant žemės ūkio produktus ir kt.), realizuojasi visuomeniniai-ekonominiai santykiai, nes ekonominiai ryšiai visada paliečia santykiaujančių pusių materialinius interesus. Todėl ekonominių ryšių formose greta techninės proceso pusės visada reikia matyti ir socialinę-ekonominę pusę, arba gamintojų tarpusavio santykius. Kintant ekonominiams ryšiams, t. y. techninei gamybinio bendradarbiavimo pusei, tobulėja ir vystosi gamybiniai santykiai — visuomeninė to paties gamybos proceso pusė. Šia prasme gamybiniai-ekonominiai ryšiai ir gamybiniai-ekonominiai santykiai yra skirtingos sąvokos, nors kalbama apie tą patį gamybos procesą, tik iš kitos pusės. Teisus yra A. Ereminas ir kiti ekonomistai, kurie tvirtina, kad ekonominių, arba ūkinių, ryšių sąvoką reikia skirti nuo ekonominių santykių sąvokos [18, p. 28]. Gamybinius santykius reikia laikyti kita, t. y. visuomenine, ekonominių ryšių puse [14, p. 319—320]. Techninis šių ryšių mechanizmas (kredito, prekinųjų-piniginių santykių sistema, darbo pasidalijimo, kooperacijos ryšiai ir kt.) socialistiniame ir kapitalistiniame ūkyje gali būti labai panašūs, bet socialinis-ekonominis jų turinys, gamybinių santykių pobūdis visada bus skirtingi.

Socialistinio ūkio sistemoje socialinį-ekonominį gamybinių ryšių turinį nulemia visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė (visaliaudinė ir grupinė). Abi gamybos priemonių nuosavybės formos savo pobūdžiu yra visuomeninės, todėl analogišką pobūdį jos suteikia ir gamintojų tarpusavio santykiams, nulemia jų turinį. Tačiau gamybinio bendradarbiavimo formos, kuriomis šis turinys realizuojamas, priklauso nuo gamybinių jėgų lygio, todėl valstybiniame ir kolūkiniame sektoriuje jos gali būti ir yra skirtingos. Pavyzdžiui, kolūkiai gamybos priemonėmis ilgą laiką buvo aprūpinami per MTS, tuo tarpu tarybiniais ūkiams jos buvo parduodamos visą laiką. Taigi nepaisant to, kad ekonominių valstybės ryšių su kolūkais ir valstybiniais ūkiais forma buvo skirtinga, ekonominiai santykiai kolūkiniame ir valstybiniame sektoriuje savo esme buvo tapatūs — draugiški savitarpio pagalbos santykiai. Šia prasme galima sakyti, kad gamintojų tarpusavio santykiai kolūkiniame ir valstybiniame sektoriuose skiriasi ne savo esme, bet subrendimo ir išsivystymo lygiu, kuris priklauso nuo gamybinių jėgų išsivystymo lygio. Pastarasis sąlygoja specifines ekonominio bendradarbiavimo formas. Viena ar kita gamybinių ryšių forma (darbo pasidalijimo ir kooperavimo lygis, darbo apmokėjimo dydis ir formos), iš vienos pusės, yra gamybinių jėgų lygio rodiklis, o iš kitos — ji rodo, kiek tobuli yra gamintojų tarpusavio santykiai gamybos, paskirstymo, mainų ir vartojimo sferose.

Sakydami, kad gamybos suvisuomeninimo požiūriu kolūkinis sektorius atsilieka nuo valstybinio, pirmiausia akcentuojame techninį-ekonominį kolūkių atsilikimą. Kolūkių energetinis apginklavimas, darbų mechanizavimo lygis, darbuotojų kvalifikacija sąlygoja specifines gamybos organizavimo formas, darbo apmokėjimo lygį ir kitas ekonominių ryšių formas (atitin-

kančias gamybinių jėgų lygi). Socialinė-ekonominė šių ryšių pusė rodo gamybinių santykių brandumą.

Vystantis kolūkinio kaimo gamybinėms jėgoms, joms pasireiškiant naujomis ekonominių ryšių formomis, keičiasi ir socialinė-ekonominė gamybos proceso pusė — gamintojų tarpusavio santykiai, tame tarpe ir santykiai, kurie susiklosto paskirstant gamybos priemones. Pavyzdžiui, vystantis įvairioms tarpkolūkinio bendradarbiavimo formoms, gamybos priemonių suvisuomeninimo procesas išeina už vieno kolūkio ribų. Palaipsniui nyksta gamybinis-ūkinis kolūkių atskirumas, kuris dabar tam tikru mastu ap sunkina visuomeninės reprodukcijos sąlygas. Taigi, kolūkinio sektoriaus gamybinių jėgų lygiui ir jį atitinkančioms gamybinio bendradarbiavimo (tarp gamintojų ir kolektyvo, tarp kolektyvų, tarp kolektyvo ir visuomenės) formoms artėjant prie valstybiniame sektoriuje pasiekto gamybinių jėgų lygio ir jį atitinkančių ekonominių ryšių formų, palaipsniui nyksta kolūkinio sektoriaus gamybinių santykių ypatybės. Pastarosios išnyks, kai gamybinių jėgų išvystymo požiūriu kolūkinis ir valstybinis sektorius susilygins.

Apie kolūkinės gamybos ypatybes galima kalbėti, gretinant kolūkius su valstybinėmis įmonėmis apskritai (neiškiriant pramonės, žemės ūkio ir kitų liaudies ūkio šakų, miesto ir kaimo) arba kolūkius galima lyginti tik su valstybinėmis žemės ūkio įmonėmis. Metodologiniu požiūriu esminio skirtumo čia nėra. Gamybinių jėgų lygis atsispindi ekonominių ryšių formose, o pastarąsias (savo brandumu) atitinka gamintojų tarpusavio santykiai, tame tarpe ir santykiai dėl gamybos priemonių. Bet valstybiniame sektoriuje (lyginant pramonę ir žemės ūkį, miestą ir kaimą) gamybinių jėgų lygis irgi yra nevienodas. Tai sąlygoja gamintojų tarpusavio santykių ypatybės valstybinio sektoriaus viduje, bet pastarosios nesusijusios su dviem nuosavybės formomis. Todėl, kalbant apie kolūkinio sektoriaus ypatybes, geriausia kolūkius lyginti ne su visu valstybiniu sektorium, o su valstybinėmis žemės ūkio įmonėmis. Tai padeda išryškinti tas kolūkinės gamybos ypatybes, kurios susijusios su grupine gamybos priemonių nuosavybės forma.

Žinomas tarybinis ekonomistas G. Venžeris, aiškindamas kolūkinės gamybos ypatybes, išskiria du jos požymius. Jo nuomone, iš grupinio kolūkinės nuosavybės pobūdžio kyla: a) pilnas kolūkių gamybinės-ūkinės ir visuomeninės veiklos savarankiškumas ir b) ekvivalentiniai mainai priekiniuose kolūkių santykiuose su valstybine pramone [10, p. 270]. G. Venžerio nuomone, kolūkis yra ypatinga socialistinio ūkio forma todėl, kad gamybinėje veikloje remiasi vien savo materialiniais ir darbo jėgos išteklių. Priešingu atveju, tai yra, jeigu kolūkiai, kaip ir valstybinės žemės ūkio įmonės, naudotųsi visaliaudiniais fondais, nebūtų reikalo skirti du visuomeninio ūkio tipus.

Kalbėdamas apie pridedamojo produkto perskirstymą, G. Venžeris neigia bet koki tiesioginį jo perskirstymą kolūkinio sektoriaus viduje (tarp kolūkių) ir tarp kolūkinio bei valstybinio sektoriaus. Tačiau jis pripažįsta, kad kolūkiai dalyvauja, sudarant visaliaudinius kaupimo fondus, rezervus, padengiant gynybos išlaidas ir kt. Šiuo požiūriu, pažymi G. Venžeris, kolūkiai niekuo nesiskiria nuo kitų socialistinių įmonių. Tačiau jokių tiesioginių biudžetinių asignavimų kolūkiai negauna ir gauti negali. Biudžetas jų nefinansuoja. Visas kolūkio turtas yra sukurtas ūkyje bendru kolūkiečių darbu arba įgytas mainais už žemės ūkio produktus [9, p. 271].

Kai kurie Venžerio teiginiai reikalauja patikslinimo. Būtų neteisinga kategoriškai tvirtinti, kad ap lamai, o ypač dabar, kolūkiai gamybinę veiklą grindžia vien savo materialiniais ir darbo jėgos resursais. Yra žinoma, kad kolūkių organizavimo laikotarpiu valstybė jiems neatlygintinai per-

davė dalį nacionalizuoto turto, išlaikė MTS. Be to, visą laiką skiriamos iš biudžeto žymios sumos kolūkiams elektrifikuoti, žemėms melioruoti, žemės ūkio mokslui vystyti, kadrams ruošti ir kt. Antai 1951 m. mūsų respublikoje 21% kolūkių nedalijamųjų fondų vertės sudarė iš valstybės neatlygintinai gautas turtas [6, p. 195]. Lietuvos TSR Melioracijos ir vandens ūkio ministerijos duomenimis, kolūkių žemėms melioruoti 1951—1965 m. valstybė išleido apie 59 mln. rublių. Be to, valstybė ne kartą nurašė kolūkių skolas. Bendra kolūkių įsiskolinimo valstybei suma, nurašyta 1955—1965 metų laikotarpiu, sudaro 99,2 mln. rublių. Vien po 1965 metų TSKP CK Kovo plenumo valstybė nurašė ilgalaikių ir trumpalaikių kolūkių kreditų 94,5 mln. rublių [7, p. 8].

Reikia sutikti su G. Venžerio nuomone, kad iki šiol kolūkyje sukurtas pridėdamasis produktas tarp ūkių nebuvo perskirstomas, jeigu neminėti zoninių žemės ūkio produktų supirkimo kainų, lengvatinių pajamų mokesčių atsiliekantiems kolūkiams ir kt. Tačiau teigimas, kad kolūkių pridėdamasis produktas nėra tiesiogiai perskirstomas tarp valstybinio ir kolūkinio sektoriaus, teisingas tik ta prasme, kad kolūkiai iš biudžeto tiesiogiai nefinansuojami, kaip kad iki šiol buvo finansuojami tarybiniai ūkiai. Bet ir tai nereiškia, kad kolūkiuose sukurtas pridėdamasis produktas nėra panaudojamas valstybinio sektoriaus viduje gamybai plėsti ir kitiems visuomenės poreikiams tenkinti. Žinomos tarybinės ekonomistės T. Zaslavskajos apskaičiavimais, 1957 m. 61% bendrųjų kolūkių pajamų pateko į biudžetą. 1957—1964 metais ši dalis sumažėjo, nes visa kolūkių bendrųjų pajamų suma, padidėjusi, kylant darbo našumui, liko kolūkiuose. Bet ir 1964 metais į valstybės biudžetą dar pateko 41% bendrųjų kolūkių pajamų [14, p. 16—17].

Panaudodama žymią kolūkių bendrųjų pajamų dalį visos visuomenės poreikiams tenkinti, valstybė lengvino liaudies ūkio finansavimą, bet kolūkiams tai buvo didžiulis gamybos stabdys [14, p. 17].

Dalis kolūkių lėšų, patekusių į biudžetą, grįžta kolūkiečiams per visuomeninius vartojimo fondus, socialinį aprūpinimą ir kt. Bet, skirtingai nuo tarybinių ūkių, kolūkiai negauna lėšų gamybai plėsti ir darbo apmokėjimo fondui sudaryti. Tiesa, vykdant TSKP CK Kovo plenumo (1965 m.) nutarimus, atsisakoma per didelio centralizavimo, vadovaujant tarybiniais ūkiams, ir per didelio reglamentavimo, skirstant kapitalinius įdėjimus, dotacijas. Tarybiniai ūkiai pervedami į pilną ūkiskaitą. Nuo 1968 m. balandžio 1 d. mūsų respublikoje į ūkiskaitą pervesta 11 tarybinių ūkių. Bet gyvenamieji namai, kultūriniai-buitiniai pastatai, taip pat gamybiniai centrai tarybiniuose ūkiuose ir toliau bus statomi valstybės biudžeto lėšomis.

Kolūkiai, neskaitant kredito (kapitalinei statybai, o nuo 1966 metų ir darbo apmokėjimo fondui sudaryti), apsieina savais finansiniais ir materialiniais ištekliais. Kiekvienas kolektyvas, būdamas gamybos priemonių ir pagaminto produkto šeimininkas, pridėdamąjį produktą naudoja savo nužiūra: atsiskaitęs su valstybe, plečia gamybą, materialiai skatina darbuotojus ir kt. Nuostolingas ūkis irgi tvarkosi kaip išmanydamas, nesitikėdamas pagalbos iš šalies. Tai, kad kolūkiai tarp savęs nesusiję ūkiniais-gamybiniais ryšiais ir jų pridėdamasis produktas tarp atskirų ūkių neperskirstomas, rodo jų specifinę padėtį ir tai, kad visuomeninės reprodukcijos sąlygos juose yra blogesnės, lyginant su tarybiniais ūkiais. Šios sąlygos kolūkinio sektoriaus viduje neišsilygina. Ūkio nuostoliai ir pelnas visada ir betarpiškai liečia tik konkretaus kolūkio narių materialinę padėtį. Todėl pažymėtina, kad ūkinis atskirumas, būdamas taip pat istoriškai pereinamo pobūdžio, yra viena svarbiausių kolūkinio sektoriaus gamybinių santykių ypatybių.

Su ūkiniu kolūkių atskirumu susijęs jau minėtas mainų ekvivalentiškumo būtinumas valstybės ir kolūkių santykiuose, demokratiniai ūkio valdymo principai ir kt. Kolūkio, kaip visuomeninės kooperatinės organizacijos, reikalai turėtų būti tvarkomi kolūkinės demokratijos pagrindais, visus ūkio klausimus sprendžiant patiems kolūkiečiams. Bet praktikoje kolūkinė demokratija daugeliu atvejų buvo pažeidžiama tiek kolūkių viduje, tiek jų santykiuose su valstybiniais valdymo organais. Visų pirma šie pažeidimai pasireiškė, planuojant gamybą. Iki 1964 metų veikusi planavimo tvarka pasižymėjo pernelyg didele centralizacija, labai daug rodiklių buvo planuojama iš viršaus. Kolūkiai privalėjo planuoti ir gaminti nuostolingą produkciją, nors jie neturėjo kitų nuostolių padengimo šaltinių, išskyrus bendrąsias ūkio pajamas. Tuoj tarpu tarybinių ūkių nuostoliai buvo padengiami iš biudžeto. Tiesa, planavimo tvarka formaliai buvo keičiamą kelis kartus, bet tik 1965 metais, nustačius tvirtus žemės ūkio produktų paruošų planus eilei metų ir padidinus supirkimo kainas, praktiškai buvo pašalinti valstybinio vadovavimo ir planavimo trūkumai, dėl kurių kolūkiai buvo atsidūrę žymiai blogesnėse ekonominėse sąlygose, negu valstybiniai ūkiai.

Kalbant apie mainų ekvivalentiškumą, reikia pažymėti, kad kolūkinės gamybos ypatumą irgi sudaro ne tai, kad ekvivalentiniai mainai tarp valstybės ir kolūkių pastarųjų tarpusavio santykiuose yra reikalingesni, negu valstybiniame sektoriuje. Ekvivalentiniai mainai yra būtini visur, kur egzistuoja prekinis ūkis. Kolūkinio sektoriaus ypatybė šiuo atveju buvo ta, kad ekvivalentiškumo pažeidimas kolūkjį paveikdavo skaudžiau, negu tarybinį ūkjį, kuris nuostolius padengdavo iš biudžeto, o kolūkiai dėl minėto ūkinio atskirumo tokios galimybės neturėjo. Tiesa, ekonominėje literatūroje buvo pasiūlymų [21, p. 33], o praktikoje ir mėginimų atsiliekančių kolūkių sunkumus perkelti pirmaujantiems ūkiams (pirmaujančius kolūkius sujungiant su atsiliekančiais). Toks kelias ne be pagrindo yra kritikuojamas, nes neišvengiamai pažeidžia atsiliekančių ūkių interesą siekti pažangos, o pirmaujantieji kolūkiai tokiu sujungimu visiškai nesuinteresuoti [9, p. 154]. Bet tai nereiškia, kad negalimos kitos ekonominio bendradarbiavimo formos, įgalinančios persikirstyti kolūkiuose sukurtą pridedamąjį produktą ir panaudoti jį visų kolūkių interesais (sudarant tarpkolūkinius fondus, panašiai kaip vartotojų kooperacijoje ar tarpkolūkinėse organizacijose ir kt.). Tokios kolūkių sąjungos Tarybų šalyje buvo iki 1930 metų, ir jų panaikinimas vargu ar pateisinamas. Neatsitiktinai ekonominio kolūkių bendradarbiavimo klausimas vėl buvo keliamas TSKP XXIII suvažiavime [4, p. 55] ir dabar svarstomas ekonominėje literatūroje [18, p. 31; 22, p. 33]. Tačiau kol tokių sąjungų ar kitų ekonominio kolūkių bendradarbiavimo formų nėra, visuomeninės reprodukcijos sąlygos kolūkiniame sektoriuje yra specifinės.

Darbo apmokėjimo lygis kolūkiuose daugiau, negu tarybiniuose ūkiuose, priklausė nuo gamybinių fondų, nuo gamybos priemonių kiekio ir kokybės. Tai suprantama, nes kiekvienas kolūkis, siekdamas tobulinti gamybinę bazę, ūkio viduje turi derinti sankaupų ir vartojimo fondus, spręsti visus čia iškylančius prieštaravimus. Žinodami, kad tobulesnės gamybos priemonės užtikrina aukštesnį darbo našumą, geresnius gamybinius rezultatus, kolūkiečiai turi žinoti ir tai, kad gamybinių fondų didinimas visada tiesiogiai paliečia asmeninio vartojimo fondą, nes kaupimo ir vartojimo fondai turi vieną šaltinį — bendrąsias pajamas. Tuo tarpu tarybinių ūkių darbininkų darbo užmokesčio fondas, bent iki šiol, nebuvo taip glaudžiai susijęs su gamybinių fondų kiekiu ir kokybe, su jų panaudojimu.

Iki 1966 metų kolūkiai negarantavo darbo apmokėjimo minimumo. Paskirstymo pagal darbą tvarka kiekvienas ūkis išmokėdavo dalį bendrųjų pajamų. Ši dalis formavosi priklausomai nuo žemės ūkio produkcijos kiekio, supirkimo kainų, pajamų mokesčio ir nuo santykio, kuriuo bendrosios pajamos buvo paskirstomos į darbo apmokėjimo ir kaupimo fondus. Darbo apmokėjimo fondas kolūkiuose buvo skirtingas, nevienodai buvo mokama ir už lygų darbą.

Suprantama, kad darbo apmokėjimo lygio skirtumai neišnyks ir taikant garantuotą piniginių darbo apmokėjimą. Pastarasis užtikrina tik žemutinę darbo apmokėjimo lygio ribą. Kolūkis, pasiekęs geresnius ekonominius rodiklius, turi pagrindą geriau atlyginti už geresnius darbo rezultatus. Tai vienas iš svarbiausių paskirstymo pagal darbą principo įgyvendinimo momentų. Todėl teisūs ekonomistai, kurie teigia, kad darbo apmokėjimo lygis kolūkiuose gali būti ne tik lygus vidutiniam respublikos ar zonos tarybinių ūkių darbininkų darbo užmokesčio lygiui, bet ir aukštesnis už jį [15, p. 152]. Tarybinių ūkių darbininkų darbo užmokestis nėra tiek aukštas, kad pirmaujantys kolūkiai jau dabar jį laikytų maksimalia riba. 1965 metais kolūkiečių pajamos iš visuomeninio ūkio pasiekė tarybinių ūkių darbininkų pajamų lygį ir beveik susilygino su pramonės darbininkų pajamomis [7, p. 156]. Be to, iš grupinės nuosavybės formos kylantis ūkinis kolūkių atskirumas sąlygoja tai, kad ūkis, turėdamas daugiau ir tobulesnių gamybos priemonių bei gaudamas didesnes pajamas, gali daugiau lėšų skirti darbo apmokėjimo ir kitiems visuomeninio vartojimo fondams sudaryti. Šiomis sąlygomis norint išlyginti pernelyg didelius darbo apmokėjimo skirtumus pirmaujančiuose ir atsiliekančiuose kolūkiuose, visų pirma reikia suvienodinti ekonominio išsivystymo lygį. Bet suvienodinti kolūkių ekonominio išsivystymo lygį, kaip žinoma, tam tikru mastu apsunkina ta aplinkybė, kad šie ūkiai tarp savęs nėra susieti ūkiniais gamybiniais ryšiais ir kad jų pridedamasis produktas neperskirstomas kolūkinio sektoriaus viduje. Tačiau tai nėra neįveikiami sunkumai. TSKP Programoje numatyta, kad, sprendžiant šias socialines-ekonomines kaimo problemas, greta kolūkių vidaus santykių ir jų ryšių su valstybe tobulinimo bus vystomi gamybiniai ryšiai tarp kolūkių, kolūkių ir tarybinių ūkių bei vietinių pramonės įmonių. „Augant gamybinėms jėgoms, išsivystys tarpkolūkiniai gamybiniai ryšiai, ūkio suvisuomeninimo procesas išeis už atskirų kolūkių ribų. Toliau vystant kolūkius ir tarybinius ūkius, sustiprės jų gamybiniai ryšiai tarpusavyje ir su vietinėmis pramonės įmonėmis, išsiplės praktika kartu organizuoti įvairias gamybos šakas“ [2, p. 68].

Jau 1965 m. šalyje veikė 3355 tarpkolūkinės gamybinės organizacijos ir susivienijimai, iš kurių 46 — mūsų respublikoje: 40 statybinių organizacijų, viena statybinių medžiagų gamybos įmonė, 5 paukščių fermos [22, p. 420]. Kitose respublikose sėkmingai veikia statybinės, statybinių medžiagų gamybos, gyvulių penėjimo punktai ir kitos organizacijos. Jų skaičius ir veiklos sfera, matyt, plėsis ir toliau, apimdama kolūkius, valstybines žemės ūkio įmones ir vietines pramonės įmones.

Kolūkinio sektoriaus gamybinių santykių ypatybės reikia sieti ir su pagalbiniais kolūkiečių ūkiu, nors tokį ūkį turi dauguma kaimo ir dalis miesto darbininkų bei tarnautojų. Kaip žinoma, asmeninio pagalbinio ūkio buvimą sąlygoja žemės ūkio gamybos suvisuomeninimo lygis ir žemas atlyginimas už darbą visuomeniniame ūkyje. Kolūkiai ir tarybiniai ūkiai šiandien dar nėra pajėgūs gaminti tiek žemės ūkio produkcijos, kad patenkintų visus šalies poreikius. Statistikos valdybos duomenimis, asmeninis pagalbinis ūkis 1966 m. gamino 50,2% bendrosios respublikos žemės ūkio produkcijos, iš kurios 32% teko kolūkiečių pagalbiniam ūkiui.

Antra vertus, kolūkiečių ir valstybinių žemės ūkio įmonių darbininkų pajamos iš visuomeninio ūkio yra nepakankamos, kad šeima atsisakytų pagalbinio ūkio. Iki šiol jis yra pagrindinis kaimo gyventojų maisto produktų gavimo šaltinis, o pajamos, gaunamos iš pagalbinio ūkio, sudaro žymią metinių šeimos pajamų dalį. Kolūkiečių šeimos biudžeto tyrimo duomenimis, 1965 m. šeimos pajamos iš visuomeninio ūkio sudarė 38,8%, o iš pagalbinio ūkio — 51,8% bendrų jos pajamų.

Pažymėtina, kad didelį pajamų iš pagalbinio ūkio lyginamąjį svorį šeimos pajamose nulemia ne visai teisinga jų apskaičiavimo metodika. Asmeniniai kolūkiečių gyvuliai ganomi kolūkio ganyklose, žymių pašarų dalį kolūkiečiai gauna iš visuomeninio ūkio, o visa šio ūkio gyvulininkystės produkcija įskaitoma į asmeninio pagalbinio ūkio pajamas. Vadinasi, asmeninio pagalbinio ūkio pajamos ne visai pagrįstai padidinamos maždaug 30%, o pajamos iš visuomeninio ūkio atitinkamai sumažinamos. Padarius reikiamas pataisas, galima konstatuoti, kad dabar kolūkiečių pajamos iš visuomeninio ūkio yra ne mažesnės, kaip iš asmeninio pagalbinio ūkio [7, p. 153].

Statistinių duomenų apie tarybinių ūkių darbininkų pajamas iš pagalbinio ūkio nėra. Bet yra žinoma, kad iki 1965 m. tarybinių ūkių darbininkai naudojami 0,30 ha sklypu, o kolūkiečiai — 0,60 ha. Dabar kolūkiečių sklypas liko toks pat, o tarybinių ūkių darbininkams jis padidintas iki 0,50 ha. Suprantama, kad tarybinių ūkių darbininkų pajamos iš pagalbinio ūkio buvo ir tebėra mažesnės, negu kolūkiečių. Bet valstybinių žemės ūkio įmonių darbininkų pajamos iš visuomeninio ūkio visą laiką buvo didesnės, negu kolūkiečių. Tik 1965 m. kolūkiečių pajamos iš visuomeninio ūkio pasiekė tarybinių ūkių darbininkų pajamų lygį ir beveik susilygino su pramonės darbininkų pajamomis. Todėl galima sakyti, kad tarybinių ūkių darbininkų pajamos iš asmeninio pagalbinio ūkio sudarė ir sudaro mažesnę lyginamąją svorį, negu kolūkiečių pajamose.

Tas faktas, kad kolūkiečiai naudojami didesniu pagalbinio sklypu ir iš jo gauna daugiau pajamų, negu valstybinių žemės ūkio įmonių darbininkai, sudaro materialinį pagrindą gamintojų tarpusavio santykių specifikai atsirasti. Be to, kuo daugiau pajamų darbininkas ar kolūkietis gauna iš visuomeninio ūkio, tuo labiau jis suinteresuotas dirbti šiame ūkyje. Kiekybinis pajamų, gaunamų iš visuomeninio ir asmeninio pagalbinio ūkio santykis netiesiogiai atspindi gamybinių santykių brandumą. Šis santykis, kaip rodo kolūkiečių šeimų biudžeto tyrimo duomenys, keičiasi visuomeninio ūkio naudai. Antai 1952 m. respublikos kolūkiečių šeima iš kolūkio gavo 19,2% metinių pajamų, 1965 m. — 38,8%, o pajamų iš asmeninio pagalbinio ūkio lyginamasis svoris atitinkamai sumažėjo nuo 73,1 iki 51,8%.

Taigi pajamų iš asmeninio pagalbinio ūkio lyginamasis svoris kolūkiečio šeimos pajamose vis mažėja, artėdamas prie lygio, kurį šios pajamos sudaro valstybinių žemės ūkio įmonių darbininkų šeimų pajamose. Kartu nyksta ir su tuo susijusi kolūkinio sektoriaus gamybinių santykių specifika. Ji išnyks kartu su materialinių šios specifikos pagrindų, t. y. kai susilygins pajamų iš pagalbinio ūkio dalis kolūkiečių ir valstybinių žemės ūkio įmonių darbininkų šeimų bendrose pajamose arba kai pagalbinis ūkis visiškai neteks savo ekonominio vaidmens.

Nevienodi kolūkiečių ir valstybinių žemės ūkio įmonių darbininkų santykiai susiklosto, sprendžiant komunalinio aptarnavimo, socialinio aprūpinimo bei kultūrinio-buitinio aptarnavimo klausimus. Kultūriniai-buitiniai pastatai ir dalis tarybinių ūkių darbininkų butų fondo pastatyta valstybės biudžeto lėšomis. Tuo tarpu kolūkiai kultūrinius-buitinius pastatus stato savo lėšomis, o gyvenamųjų namų statybos išlaidas padengia daž-

niausiai patys kolūkiečiai. Neatsitiktinai respublikos tarybinių ūkių butų fondo vertė 1965 m. buvo 1,4 karto didesnė, negu kolūkių. Skaičiuojant 100 ha žemės ūkio naudmenų, tarybinių ūkių butų fondas sudarė 5,5 tūkst. rb, o kolūkių — tik 1,4 tūkst. rb, arba 4 kartus mažiau [13, p. 263].

Valstybinių žemės ūkio įmonių darbininkai ir tarnautojai gauna pensijas, apmokamas atostogas, o kolūkiuose vieningos socialinio aprūpinimo sistemos nebuvo iki 1965 m. Atostogas kolūkiečiams ir dabar apmoka tik pirmaujantieji kolūkiai. Pagal TSRS Aukščiausiosios Tarybos 1964 m. liepos 18 d. Įsaką kolūkiečiams mokamos senatvės ir invalidumo pensijos, o jų šeimų nariams pensijos skiriamos netekus maitintojo, o kolūkietėms apmokamos dekretinės atostogos. Šiam tikslui sudaromas centralizuotas kolūkiečių socialinio aprūpinimo fondas. Pradedant 1965 metais, valstybė į šį fondą kasmet atskaito po 400 mln. rb, ir kolūkiai 1964 m. atskaitė 2,5%, o pradedant 1965 m. — atskaito po 4% bendrųjų ūkio pajamų [17, p. 38]. Tai rimtas žingsnis, gerinant kolūkiečių socialinį aprūpinimą, sulyginant juos šiuo požiūriu su darbininkais ir tarnautojais. Toliau tobulinant kolūkiečių socialinio aprūpinimo sistemą, TSKP XXIII suvažiavimas numatė prilyginti kolūkiečius darbininkams ir tarnautojams amžiaus, kurio sulaukus skiriama pensija, atžvilgiu, t. y. vyrams skirti pensijas sulaukus 60 metų, moterims 55 metus amžiaus; padidinti minimalias pensijas I grupės invalidams ir skirti pensijas III grupės invalidams [3, p. 39]. Nuo 1968 m. sausio 1 d. šis nutarimas jau įgyvendinamas. Tačiau ir šios priemonės socialinio aprūpinimo srityje kolūkiečių dar nesulygino su darbininkais ir tarnautojais. Pensijų kolūkiečiams minimumas yra mažesnis, negu darbininkų ir tarnautojų, šalies mastu dar nesutvarkytas kolūkiečių apmokėjimas, leidžiant eilinių atostogų ir laikino nedarbingumo bei ligos atvejais. Vidutinis darbininko ir tarnautojo pensijos dydis 1965 metais buvo 31 rb, o kolūkiečio — 12 rb [7, p. 174].

Jeigu darbininkų ir tarnautojų atostogoms apmokėti skiriama 8% jų darbo užmokesčio fondo, tai Joniškio, Kauno, Klaipėdos ir Šiaulių rajonų kolūkiai kolūkiečių atostogų apmokėjimui 1965 m. skyrė 1% darbo apmokėjimo fondo [7, p. 174]. Šiuose rajonuose buvo kolūkiečiams suteikta daugiausia apmokamų atostogų.

Nemokamo gydymo ir mokymo srityse kolūkiečiai ir tarybinių ūkių darbininkai formaliai yra lygūs, išskyrus jau minėtą apmokėjimą už darbo dienas ligos atveju. Sąlygos pasinaudoti nemokamu gydymu ir mokslu kolūkiečiams beveik tokios pat, kaip ir visiems kaimo gyventojams. Kolūkiečių padėtis šioje srityje truputį blogesnė ta prasme, kad iki šiol buvo mažesnės jų pajamos, dauguma jų gyvena vienkiesiuose, iš kur sunkiau pasiekti mokyklą, gydymo ar kultūrinio-buitinio aptarnavimo įstaigą.

Aukščiau minėti visuomeninės reprodukcijos proceso kolūkiniame sektoriuje specifiniai momentai, kolūkiečių ir tarybinių ūkių darbininkų gyvenimo, socialinio aprūpinimo sąlygų palyginimas rodo, kad kolūkiečių padėtis buvo ir kol kas yra blogesnė.

Vystantis gamybinėms jėgoms, keičiasi kolūkiečių darbo ir gyvenimo sąlygos, jų tarpusavio santykiai. Vieni kolūkių požymiai, kurie jiems buvo būdingi pirmaisiais kolūkinės santvarkos metais, jau išnyko (darbadienis, MTS ir kt.), kiti liko, bet darosi mažiau ryškūs. Pavyzdžiui, kolūkiečių pajamos iš visuomeninio ūkio pasiekė respublikos tarybinių ūkių darbininkų pajamų lygį, sumažėjo skirtumas socialinio aprūpinimo srityje ir kt.

Kiti kolūkiniam sektoriui būvę būdingi požymiai iki šiol egzistuoja. Jų tarpe svarbiausias yra grupinis kolūkių atskirumas, kuris pasireiškia tuo, kad kolūkiai iš esmės verčiasi savo materialiniais ir finansiniais ištekliais. O tai betarpiškai susiję su grupine gamybos priemonių nuosavy-

bės forma. Kol gamybos priemonės suvisuomenintos grupės mastu, tol bendro darbo vaisiais naudojasi tik tos grupės nariai, ir jie patys demokratiniais pagrindais sprendžia gamybos valdymo reikalus, derina kolūkio interesus su valstybiniu vadovavimu kolūkiams. Taigi kolūkinio sektoriaus gamybinių santykių ypatybės, bent šiuo metu, ryškiausiai matyti paskirstymo santykių sferoje, t. y. skirstant ir panaudojant gamybos rezultatus.

Skirtingai nuo valstybinių žemės ūkio įmonių, kolūkių pridedamasis produktas nekoncentruojamas valstybės biudžete ir neperskirstomas tarp ūkių. Kolūkiai iš biudžeto nefinansuojami. Pagrindinis sankaupų ir vartojimo fondų šaltinis yra ūkio lėšos (neskaitant kreditų kapitaliniams įdėjimams, o dabar ir darbo apmokėjimo fondui sudaryti). Iki 1965 metų kiekvienas kolūkis savo jėgomis sprendė socialinio aprūpinimo problemas, ir dabar tebesprendžia atostogų apmokėjimo bei kitus kultūrinio-buitinio gyventojų aptarnavimo klausimus.

Siekiant išryškinti gamybinių santykių kolūkiniame sektoriuje ypatybių priežastis, reikia pažymėti, kad pastarosios ne visada tiesiogiai kyla iš gamybos suvisuomeninimo lygio ir grupinės nuosavybės. Tuo neneigiamame bendro teiginio, kad vystantis gamybinėms jėgoms, nuo kurių priklauso gamybos organizavimo ir ekonominių ryšių formos, kinta ir visuomeniniai-ekonominiai santykiai. Tačiau laikydami, kad gamybinių santykių specifiką nulemia gamybos suvisuomeninimo lygis, turime pastebėti, jog praktikoje ekonominių ryšių formos ir materialinio skatinimo akstinai gali keistis kartu su kiekybiniais ir kokybiniais poslinkiais gamybinėse jėgose arba pasilikti ilgesnį laiką nepakitę dėl kitų objektyvių, o neretai ir subjektyvių priežasčių. Pavyzdžiui, garantuoto darbo apmokėjimo ir socialinio kolūkiečių aprūpinimo sistemą galima buvo sutvarkyti jau pirmaisiais kolūkinės santvarkos metais, kaip tai buvo padaryta darbininkų ir tarnautojų atžvilgiu. Valstybiniame sektoriuje šie klausimai buvo sprendžiami, esant palyginti žemam gamybinių jėgų lygiui, ir suvaidino didžiulį teigiamą ekonominį ir politinį vaidmenį.

Suprantama, kad, atsižvelgiant į gamybinių jėgų išvystymo lygį, būtinumą sparčiai plėsti materialinę-techninę visuomeninio ūkio bazę, darbo apmokėjimo minimumas ir kolūkiečių pensijos tuo metu galėjo būti mažesni, negu darbininkų ir tarnautojų. Bet ir tuo atveju būtų žymiai padidintas kolūkiečių materialinis suinteresuotumas, pasitikėjimas visuomeniniu ūkiu ir savo ateitimi. O delsimas tvarkyti kolūkiečių darbo apmokėjimą ir socialinį aprūpinimą, priešingai, tik pabrėžė skirtumą tarp kolūkiečių ir darbininkų bei tarnautojų, nors tai sąlygojo ne tiek gamybinių jėgų lygis ir grupinė nuosavybės forma, kiek nepakankamas šių priemonių ekonominės ir politinės reikšmės vertinimas. Ūkinis kolūkių atskirumas, kaip paaiškėjo, sprendžiant pensijinio kolūkiečių aprūpinimo klausimus, irgi nesunkiai įveikiamas. Buvo ir daugiau ekonominės politikos klaidų, kurios kolūkių ekonomiką veikė kaip objektyvios kliūtys, nes kolūkiai negalėjo tai politikai pasipriešinti. Asmenybės kulto laikotarpiu buvo ignoruojami prekiniai-piniginiai santykiai, ypač kolūkiniame sektoriuje, klaidingai buvo aiškinamos kolūkinės nuosavybės formos vystymosi perspektyvos. Vadovaujantis nepagrįstais teoriniais teiginiais, faktiškai nebuvo leidžiama parduoti kolūkiams gamybos priemonių (traktorių, kombainų ir kitų sudėtingų žemės ūkio mašinų), buvo draudžiama kolūkius jungti prie valstybinių elektros linijų. Valstybinės žemės ūkio produktų supirkimo kainos buvo pernelyg žemos ir nepadengdavo kolūkių išlaidų. Visa tai stabdė kolūkinio kaimo ekonomikos kilimą.

TSKP CK 1953 m. Rugsėjo plenumas dalį šių klaidų atskleidė ir numatė teisingą kursą, vystant materialinę-techninę žemės ūkio bazę,

derinant visuomeninius ir asmeninius kolūkiečių interesus. Teigiamą vaidmenį, stiprinant kolūkių ekonomiką, tobulinant valstybės ir kolūkių santykius, suvaidino MTS reorganizavimas. Neneigiant to didžiulio teigiamo vaidmens, kurį savo laiku atliko MTS, kaip materialinės-techninės pagalbos ir valstybinio vadovavimo kolūkiams forma, technikos pardavimas sustiprėjusiems kolūkiams buvo pažangesnė kolūkių ir valstybės ekonominių ryšių forma. Tai ne tik didino gamybinius kolūkių fondus ir materialinį kolūkiečių suinteresuotumą, bet ir išplėtė kolūkių ekonominius ryšius su valstybe, laužė senas gamybinio bendradarbiavimo formas, sudarė palankesnes sąlygas gamybai vystyti. Valstybės ir kolūkių santykiuose imta daugiau prisilaikyti vertės dėsnio, padidėjo kitų vertinių kategorijų ekonominis vaidmuo.

TSKP CK 1953 m. Rugsėjo plenumas ir vėlesni Komunistų partijos ir Tarybinės vyriausybės nutarimai suvaidino teigiamą vaidmenį, stiprinant kolūkių ekonomiką, šalinant ekonominės politikos klaidas. Tačiau planavimo tvarkos tobulinimas, supirkimo kainų pakėlimas, MTS reorganizavimas ir kitos organizacinės priemonės, kurių ėmėsi socialistinė valstybė, buvo nepakankamos. Be to, kaip buvo pažymėta TSKP CK 1965 m. Kovo plenume, ne visos minėtos teigiamos ūkinės politikos priemonės buvo įgyvendintos ir vystomos toliau. Vis dar buvo nepakankamai atsižvelgiama į ekonominių socializmo dėsnių reikalavimus, neretai jie buvo ignoruojami. Kainų nustatymo, planavimo, finansavimo ir kreditavimo srityse ir toliau vyravo administravimas [5, p. 5—6]. Ekonominuose valstybės ir kolūkių santykiuose dažnai buvo pažeidžiami demokratiniai kolūkinės santvarkos pagrindai. Eilėje kolūkių artelės nariai buvo nušalinami nuo pagrindinių ūkio reikalų svarstymo ir sprendimo [5, p. 26]. Todėl TSKP CK 1965 m. Kovo plenumas, dar kartą apsvaustęs susidariusią padėtį žemės ūkyje, atskleidęs esamus trūkumus, pasmerkė ekonominių dėsnių pažeidimų praktiką ir numatė konkrečias priemones, toliau stiprinant materialinę-techninę žemės ūkio bazę, didinant materialinį žemės ūkio darbuotojų suinteresuotumą.

Taigi gamybinių santykių specifiką kolūkiniame sektoriuje sąlygojo ne vien objektyvios priežastys, kylančios iš gamybinių jėgų ir gamybos suvisuomeninimo lygio. Greta jų buvo ir subjektyvios kliūtys, kurios savo ruožtu trukdė vystyti gamybinei bazei, neleido eiti tiesiausiu keliu, sprendžiant socialines-ekonominės kolūkinio kaimo problemas.

Pažymėtina, kad kolūkinio sektoriaus gamintojų tarpusavio santykių specifika (lyginant su valstybinio sektorium) nyksta ne vien keičiantis šio sektoriaus ekonominių ryšių formoms, ne tik joms priartėjant prie pažangesnių formų, nusistovėjusių valstybiniame sektoriuje. Praktika įrodė, kad ir valstybiniame sektoriuje ne visos ekonominio bendradarbiavimo formos yra tobulos ir amžinos. Paaiškėjo, kad reikia atsisakyti pernelyg didelio centralizavimo ir reglamentavimo, skirstant kapitalinius įdėjimus, kad reikia plėsti įmonių savarankiškumą, tvarkant ūkio reikalus, kad reikia įdiegti pilną ūkiskaitą ir kt. Daugelio šių principų kolūkiniame sektoriuje buvo seniai laikomasi. Šia prasme valstybinis sektorius dabar artėja prie kolūkinio ir gali pasinaudoti kolūkių patyrimu. Tai dar kartą patvirtina, kad pažanga žemės ūkio gamyboje galima ne priešpastatant kolūkinį ir valstybinį sektorius, o tobulinant abi visuomeninio ūkio formas. Kolūkinė gamybos forma nebuvo ir nėra kliūtis, tobulinant ekonominio bendradarbiavimo formas, nesvarbu, ar tai liestų kolūkiečių ir viso kolektyvo ar kolektyvų tarpusavio, ar kolūkių ir socialistinės valstybės ekonominio bendradarbiavimo sritis. Jeigu šiandieną galima pasakyti, kad tarp valstybinio ir kolūkinio sektoriaus menkai išvystyti darbo pasidalijimo, specializavimo ir kooperavimo ryšiai ir kad, apskritai, menkai išsivystęs ga-

mybinis bendradarbiavimas tarp kolūkių ir valstybinių žemės ūkio įmonių, esančių greta, viename rajone, tai dėl to kalti ne kolūkiai.

Kolūkiniame kaime gimė ir sėkmingai vystosi įvairios gamybinio bendradarbiavimo formos: tarpkolūkinės statybos, statybinių medžiagų gamybos įmonės, paukščių fermos ir kitos organizacijos. Tuo tarpu tarybiniai ir kiti valstybiniai ūkiai dėl pernelyg reglamentuoto ir centralizuoto vadovavimo jiems iš viršaus praktiškai tokiose organizacijose negalėjo dalyvauti, nors ekonominiu požiūriu tai būtų buvę ir yra naudinga. Tokių pavyzdžių, kai gamybinio bendradarbiavimo formas lemia ne ekonominiai apskaičiavimai, yra daugiau. Panašios kliūtys iki šiol trukdo bendradarbiauti kaimo rangovinėms statybinėms organizacijoms.

Kaip žinoma, tarybiniuose ir kituose valstybiniuose ūkiuose statybos darbus vykdo kelios rangovinės organizacijos, o kolūkiuose beveik išimtinai stato tik tarpkolūkinės statybinės organizacijos (neskaitant pačių ūkių statybinių brigadų). Tarpkolūkinės statybos organizacijos paprastai blogiau aprūpinamos statybinėmis medžiagomis, mechanizmais, kadrais. Savaiame iškyla klausimas: kodėl? Matyt, pagrindinė priežastis yra ta pati, kuri trukdo glaudžiai bendradarbiauti valstybinėms ir tarpkolūkinėms organizacijoms bei jas sujungti, t. y. neteisinga pažiūra į dvi socialistinės nuosavybės formas.

Kad kolūkinė nuosavybės forma netrukdo valstybės ir kolūkių gamybiniam bendradarbiavimui, jau ne kartą buvo pažymėta Partijos ir Vyriausybės dokumentuose [2, p. 68]. Taip pat, atrodo, nebereikėtų įrodinėti, kad įrengimų, transporto, kadru išskaidymas ir nežinia kuo pagrįsta medžiagų, mechanizmų ir specialistų paskirstymo toms organizacijoms tvarka tikrai nepadaeda sparčiau vystyti kaimo statybų. Be to, kai valstybinis ir kolūkinis sektoriai tarpusavyje glaudžiai nebendradarbiauja, sunkiau yra bendrai panaudoti kolūkių ir valstybės lėšas, kaip, pavyzdžiui, sudarant centralizuotą kolūkiečių socialinio aprūpinimo fondą, plečiant vietinių statybinių medžiagų pramonę, ruošiant kadrus, gerinant kaimo statybininkų kultūrinės-buitinės sąlygas. Bet nepaisant to, kad ekonominiu požiūriu būtų tikslingiau turėti vieną pajėgią rangovinę kaimo statybų organizaciją, iki šiol nerandama būdo, kaip peržengti „neįveikiamą sieną“ — skirtingą nuosavybės formą. Kol šiuo klausimu diskutuojama ir svarstoma, silpnos rangovinės organizacijos nepajėgia įvykdyti vis augančios kaimo statybų darbų programos, o kolūkiai ir tarybiniai ūkiai priversti statyti primitiviu būdu — savo statybinių brigadų jėgomis.

Apibendrinant aukščiau išdėstytas mintis, galima pasakyti, kad kolūkinio sektoriaus gamybinių santykių ypatybes sąlygoja gamybos visuomeninio lygis, t. y. gamybinių jėgų lygis ir jį atitinkantys gamintojų tarpusavio santykiai. Vystantis gamybinėms jėgoms, auga gamybos visuomeninio lygis, nyksta ir specifiniai kolūkio požymiai, kurie jam buvo būdingi pirmaisiais kolūkinės santvarkos metais. Vieni šių požymių jau išnyko, kiti liko, bet jau mažiau ryškūs, nes skirtumas tarp kolūkių ir valstybinių žemės ūkio įmonių gamybinių jėgų išvystymo požiūriu irgi sumažėjo. Toliau visuomenėjant gamybai, nyksta gamybinis kolūkių atskirumas, kolūkinio sektoriaus dirbančiųjų darbo ir gyvenimo sąlygos artėja prie sąlygų, kurias turi dirbantieji valstybiniame sektoriuje. Palaipsniui įgyvendinama giliausia socialistinės revoliucijos prasmė, pertvarkomos materialinio ir dvasinio gyvenimo sąlygos, nyksta socialiniai-ekonominiai ir kultūriniai-buitiniai skirtumai tarp miesto ir kaimo, tarp atskirų socialinių mūsų visuomenės grupių.

LITERATURA

1. V. Lėpinas, Apie kooperaciją. Raštai, t. 33, Vilnius, 1955.
2. Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Programa, Vilnius, 1961.
3. TSKP XXIII suvažiavimo direktyvos dėl 1966—1970 m. penkmečio plano TSRS liaudies ūkiui išvystyti, Vilnius, 1966.
4. L. Brežnevas, TSKP Centro Komiteto ataskaitinis pranešimas Tarybų Sąjungos Komunistų Partijos XXIII suvažiavimui, Vilnius, 1966.
5. L. Brežnevas, Apie neatidėliotinas priemones TSRS žemės ūkiui toliau vystyti, Pranešimas TSKP CK Plenumo 1965 m. kovo 24 d., Vilnius, 1965.
6. M. Gregorauskas, Tarybų Lietuvos žemės ūkis 1940—1960, Vilnius, 1960.
7. Kaupimas ir vartojimas Lietuvos TSR kolūkiuose, Vilnius, 1967.
8. Lietuvos TSR liaudies ūkis 1965 metais, Vilnius, 1966.
9. В. Г. Венжер и др., Производство, накопление, потребление, Москва, 1965.
10. В. Г. Венжер, Колхозный строй на современном этапе, Москва, 1966.
11. М. В. Колганов, Собственность в период перехода к коммунизму, Москва, 1963.
12. А. Крондор, Законы политической экономии социализма, Москва, 1966.
13. Литва за полвека новой эпохи, Вильнюс, 1967, стр. 326.
14. Т. И. Заславская, Эквивалентность обмена, общественная оценка и оплата труда в сельском хозяйстве, Москва, 1966.
15. Марксистско-ленинская философия (учебное пособие), Москва, 1964.
16. Методологические проблемы политической экономии социализма (под редакцией И. Кузминова), Москва, 1965.
17. Законодательство о пенсиях и пособиях членам колхоза (Сб. официальных материалов), Москва, 1965.
18. И. Бодюл, О преодолении существенных различий между городом и деревней, «Коммунист», Москва, 1966, № 11.
19. А. М. Еремин, Производственные связи в социалистическом обществе, «Вопросы экономики», 1966, № 7.
20. В. Комяков, Партия и укрепление колхозного строя. «Коммунист», Москва, 1966, № 9.
21. С. Г. Струмилин, Некоторые проблемы дальнейшего развития колхозного строя, «Вопросы экономики», 1958, № 5.
22. Народное хозяйство СССР в 1965 г., Москва, 1966 г.

О СПЕЦИФИКЕ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИИ В КОЛХОЗНОМ СЕКТОРЕ

Ч. ЛАДУКАС

Резюме

Для социалистической системы характерны два типа сельского общественного хозяйства: колхозы и совхозы, а также тесно связанные с ними подсобные хозяйства колхозников, рабочих и служащих.

Колхозники еще вынуждены вести подсобное хозяйство, так как общественное хозяйство пока не достигло такого уровня развития, чтобы обеспечить население сельскохозяйственными продуктами, а доходы, получаемые от общественного хозяйства еще не удовлетворяют потребностей семьи. Деятельность колхозника делится на две основные части: работу в общественном и подсобном хозяйстве, а значит наряду с его отношениями как члена колхоза, складываются отношения как хозяина приусадебного участка. В этих условиях приусадебное хозяйство колхозника нельзя считать самостоятельной хозяйственной единицей, а производственную деятельность колхозника в этом хозяйстве трудно выделить из общей системы его экономических отношений. Поэтому колхозным сектором сельскохозяйственного производства в социально-экономическом отношении можно считать не только колхозы, но и приусадебные хозяйства колхозников.

Колхозы отличаются от совхозов не по внешним признакам (количеству земли и других средств производства), а по форме собственности на средства производства. Колхозный и государственный сектор тесно связаны между собой и имеют как общие, так и специфические черты. Общественная собственность на средства производства и принципы распределения в обоих типах хозяйства общие, а такие признаки колхозов, как трудодень, натуральная оплата и др. временные. В связи с этим возникает вопрос, в чем заключаются особенности колхозного сектора? Чтобы ответить на этот, с точки зрения теории и практики важный вопрос, нужно вскрыть причины, порождающие специфику производственных отношений в колхозном секторе и показать диалектику их исчезновения. Оба типа хозяйства (колхозы и совхозы) основаны на общественной собственности на средства производства. Она придает аналогичный характер производственным отношениям в колхозном и общенародном секторе. Но формы производственного сотрудничества, при помощи которых это содержание реализуется в колхозном и общенародном секторе могут быть различные. В зависимости от уровня развития производительных сил и обобществления производства формы этих отношений могут быть различными.

С развитием производительных сил в колхозном секторе изменяются экономические связи между государством и колхозами, между отдельными хозяйствами, развиваются связи между отдельными подразделениями внутри хозяйства. Изменения в технической стороне производства — в экономических связях, влечет за собой изменения в социальной стороне производства — в производственных отношениях. Формы экономических связей являются показателем развития производительных сил и степени обобществления производства, а их социальная сторона отражает степень развития производственных отношений, их зрелость.

Степень обобществления производства в колхозном секторе до сих пор ниже, чем в общенародном. Следовательно есть объективные причины, по которым производственные отношения в этом секторе менее развиты. Хозяйственная обособленность колхозов (большая, чем совхозов) затрудняет процесс выравнивания условий производства и задерживает решение других социально-экономических проблем. Это связано с рядом особенностей колхозного производства: а) оно основывается на собственных материальных ресурсах; б) прибавочный продукт, созданный в колхозе, между хозяйствами не перераспределяется; в) от результатов деятельности каждого колхоза, в основном, зависят темпы расширенного воспроизводства, уровень оплаты труда и материальное положение колхозников. Колхозные фонды накопления и потребления тоже более тесно, чем в совхозах, связаны между собой. Это показывает, что хозяйственная обособленность затрудняет расширенное воспроизводство в колхозах, а материальная ответственность за результаты труда больше и непосредственно затрагивает интересы каждого колхозника.

Но теперь, в связи с переводом совхозов на полный хозрасчет, материальная ответственность за результаты труда повышается и в совхозах, в этом отношении государственные сельскохозяйственные предприятия приближаются к колхозам.

Спецификой колхозного производства является и то, что колхозникам не каждый день гарантирована занятость в общественном хозяйстве. В этих условиях личное хозяйство играет для них большую роль, чем для рабочих и служащих, получающих оплату за простой по вине предприятия. Конечно, это отражается на отношениях работника

с коллективом: чем большую часть фонда личного потребления составляет доход от общественного хозяйства, тем больше проявляется заинтересованность трудиться в нем.

До сих пор имеются различия и в социальном обеспечении колхозников, а также в их культурно-бытовом обслуживании. С одной стороны, это результат специфического положения колхозников, а с другой — причина, порождающая специфику колхозного производства. Однако причиной этой специфики является не только степень обобществления производства и обусловленная ею кооперативная форма собственности на средства производства. Кроме того, были субъективные причины, ошибки. Часть их исправлена при выполнении решений сентябрьского Пленума ЦК КПСС 1953 года, который наметил правильный курс в области сельского хозяйства. Но, как отмечалось на мартовском Пленуме ЦК КПСС 1965 года, экономические законы учитывались недостаточно. Особенно большие недостатки были допущены в руководстве колхозами, хозяйственный расчет был нарушен в самих отношениях между государством и колхозами.

Все это задерживало процесс обобществления колхозного производства и дальнейшее совершенствование производственных отношений, преодоление специфики колхозного производства.